

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

2

1905

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ÉDITIONS
BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ της Κ.Υ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΑΓΙΑ ΒΕΛΛΑ
ΠΛΗΣΙΟΝ ΤΟΥ ΒΟΥΡΓΑΡΕΛΙΟΥ ΕΝ ΤΖΟΥΜΕΡΚΟΙΣ

Εἰς ἡμισείας ὥρας ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ χωρίου τῶν Τζουμέρκων Βουργαρελίου ἐν μέσῳ τῆς θέσεως Παλαιοχωρί, οἰκουμένης ὑπὸ δεκαπέντε περίπου οἰκογενειῶν, εἶδον τῷ 1886 μόλις περὶ τὰ πέντε λεπτὰ ἀπέχουσαν πρὸς τὰ δεξιὰ κάτωθεν τῆς δημοσίας ἡμιονικῆς ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης ἀπὸ Ἄρτης εἰς Βουλγαρέλιον ἀξίαν λόγου βυζαντιακὴν ἐκκλησίαν, περὶ ἧς οὐδὲν ἀξίον λόγου ὅσον γινώσκω ἔχει γραφῆ μέχρι τοῦδε ¹.

Ἡ ἐκκλησία αὕτη ὀνομάζεται κοινῶς Παναγία Βελλᾶ ἢ καὶ Κόκκινη ἐκκλησιά. Τὸ διάγραμμα δ' αὐτῆς εἶνε ὅμοιον πρὸς τὸ σύνηθες τῶν βυζαντιακῶν ἐκκλησιῶν τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος. Ἄλλοτε δ' ἐστεγάζετο διὰ μολυβδίνων ἐλασμάτων, ἀτινα βραδύτερον εἶτε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, εἶτε καὶ πρότερον ἀντικατεστάθησαν διὰ κεράμων ἢ πλακῶν σχιστολίθου, οἵαι εἶνε αἱ πλεῖσται ἀποτελοῦσαι νῦν τὴν στέγην. Ἰχνη δὲ τῆς μολυβδίνης στέγης διατηροῦνται ἐπὶ τοῦ ἡμιθολίου, εἰς ὃ ἀποκορύφουται τὸ ἅγιον βῆμα. Μολύβδιναι δὲ σκέπαι δὲν ἦσαν,

¹ Μόνον κατὰ *Σεραφεῖμ τῷ Βυζαντίῳ* (Δοκίμιον ἱστορικῆς τιμῆς περιλήψεως... Ἄρτης καὶ... Πρεβίτζης. Ἐν Ἀθήναις. 1884 σ. 21) εἶδον γινομένην μνείαν τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἧτις λέγεται ἀνεπιστάτως καὶ ἀνοήτως ἐκτιμῆν ὑπὸ ῥυθμὸν γοθθικόν, ἀλλ' ἐν Βυζαντινῇ ἐποχῇ διότι τίς ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ τέχνη τῶν Γότθων ἐγένετο κτῆμα τῶν Βυζαντινῶν; Εἶδε δὲ ὁ *Σεραφεῖμ* καὶ τὴν ἐπιγραφὴν περὶ ἧς γίνεται ἐνταῦθα λόγος κατωτέρω, ἀλλ' ἀνέγνω μόνον τὴν λέξιν Νικηφόρου, ἐξ ἧς ἀποδέχεται ἀκριτῶς τὴν ἐκκλησίαν κτισθεῖσαν τῷ 804-813 ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Νικηφόρου Α'. Ὡςτις ἄλλως δὲν ἐθαρίλευσε τὰ ἐτη ἐκεῖνα, ἀλλὰ τῷ 802-811.

ὡς γνωστὸν, σπάνιον τι ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς χρόνοις. Ἀρκεῖ νάναφέρω τὸ ἀναγραφόμενον πρὸς ἐνδειξιν τῆς πτωχείας, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει τὸ Βυζάντιον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς λατινοκρατίας, ὅτι σὺν τοῖς ἄλλοις Βαλδουῖνος Β' ὁ τελευταῖος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνων αὐτοκρατόρων ἠναγκάσθη τὰς παραμονὰς τῆς ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἀνακτήσεως τῆς βασιλευσύσης νάφαιρέσῃ τὴν μόλυβδον τῶν στεγῶν τῶν ἐκκλησιῶν ὅπως κόψῃ νόμισμα.

Γνωστὰ δὲ εἶνε καὶ τὰ δημῶδη·

Μιά κλῆσιὰ βολιμοκουτρούλλοπελεκημένη.

Ποιὸς τινε βολιμοκουτρούλλοπελέκησε ;

Τοῦ βολιμοκουτρούλλοπελεκητῆ ὁ γυιός.

Νά εἶχα κ' ἐγὼ τὰ σύνεργα τοῦ βολιμοκουτρούλλοπελεκητῆ,
τὴν βολιμοκουτρούλλοπέλαγα.

Τοῦτό τε τὸ παίγιον καὶ αἱ ἄλλαι αὐτοῦ παραλλαγαὶ ἀναφέρονται εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς πάντως μολυβδίνας στέγας καὶ κοῦτρούλλα, ἤτοι τρούλλους, εἶχον αἱ βυζαντιακαὶ ἐκκλησίαι.

Ἡ Παναγία Βελλᾶ ἔχει ἐν μόνον κῦτος, περιλαμβάνον τὸν ἀνδρωνίτην, οὗ ἀποχωρίζεται τὸ ἱερόν διὰ πενιχροῦ νῦν ξυλί-νου εἰκονοστασίου μεταγενεστέρων χρόνων. Ὁ δὲ νάρθηξ, ὅστις χρησιμεύει νῦν ὡς γυναικωνίτης, ἦτο ἄλλοτε πλουσίως ἐξωγραφημένος ἔσωθεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ πλουσίου τούτου κόσμου ὀλίγα εἶχον ἐναπομείνει ἶχνη κατὰ τὴν ἐμὴν ἐπίσκεψιν, ἔτι μᾶλλον ἐλαττωθέντα μετὰ τὴν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν δυστυχῶς γενομένην δι' ἀσβεστοκονιάματος ἐπισκευήν. Εἶχε δὲ ὁ νάρθηξ ἄλλοτε, καθ' ἃ φαίνεται, τρεῖς θύρας, ἀνά μίαν ἐφ' ἐκάστης τῶν τριῶν πλευρῶν, ὧν αἱ δύο πλάγιοι ἀπετειχίσθησαν ἀπὸ παλαιοῦ, ἢ δ' ἐπὶ τοῦ δυσμικοῦ τοίχου ἐσμικρύνθη, ἐν ᾧ πρότερον ἀπετέλει πιθανῶς συνεχῆς ὄλον μετὰ τοῦ ὑπερκειμένου αὐτῆς παραθύρου.

Τὰ δὲ κατὰ τὴν ναοδομίαν καὶ τὸν χρόνον αὐτῆς διδάσκει ἡμᾶς ἐπιγραφή σωζομένη ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ ὑπερθύρου τῆς θύρας τῆς ἔσωθεν ἀγούσης πρὸς τὸν νάρθηκα καὶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ὄψιν τοῦ μεσοτοίχου. Εἶνε δὲ αὕτη γεγραμμένη διὰ μέλανος χρώματος ἐπὶ τῆς λευκῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀσβεστοκονιάματος καὶ πλαισιούται ὑπὸ ταινίας ἐρυθρᾶς περιοριζούσης οὕτω τὴν ἐπιγραφὴν ἐντὸς σχηματιζομένου ὀρθογωνίου τετραγώνου. Τὸ πλεῖστον δ' αὐτῆς ἔχει φθαρῆ τοῦτο μὲν ἐκ τῆς ὑγρασίας, τοῦτο δὲ καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ καπνοῦ τῶν κηρίων καὶ τῆς οὐ σπανίως ἐν προγενεστέροις χρόνοις ὑπὸ ἐναυλιζομένων ποιμένων ἀναπτομένης ἐν αὐτῇ πυρᾶς, ἐξ ἧς ἀπετεφρώθη ποτὲ μέρος τῆς ξυλοδεσιάς τοῦ μεσοτοίχου τοῦ νάρθηκος καὶ ἐπῆλθε καθίζησις τοῦ ὑπερκειμένου λίθου, ἧς ἐνεκεν ἀπετεφρώθη ἡ ἐπιφάνεια ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή, ἐκλιπούσα ἐν πολλοῖς. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων ἐκ τῶν ἄλλοτε ποτε ἔνδεκα στίχων τῆς ἐπιγραφῆς περιεσώθησαν οἱ κάτω ἕξ, καὶ οὗτοι ἐξίτηλοι κατὰ τὰ ἄκρα, τῶν δὲ λοιπῶν ὄρῶνται μόνον ἐλάχιστ' ἀμαυρὰ καὶ δυσδιάγνωστ' ἀποτρίμματα λέξεων. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη, διὰ γραμμάτων τοῦ μεγαλογραμμαίου ῥυθμοῦ γεγραμμένη, ἔχει τὸν τύπον καὶ τὰς συμπτώξεις τῶν βυζαντιακῶν χρόνων. Ἄλλ' ὁμοίως δὲν φαίνεται οὐσα αὐτῇ ἡ πρώτη γραφεῖσα κατὰ τὸν χρόνον τῆς κτίσεως τῆς ἐκκλησίας, ἥτις δὲν γινώσκομεν ἂν ἦτο ἐντοίχιος γραφή, ὡς ἡ νῦν σωζομένη, ἢ ἐπὶ λίθου, ἀλλ' εἶνε πιστὸν ἀντίγραφον ἐκείνης γενόμενον κατὰ τινὰ τῶν παλαιῶν ἐπισκευῶν τῆς ἐκκλησίας.

Ἐχουσι δὲ τὰ σωζόμενα λείψανα τῆς ἐπιγραφῆς ὧδε, μεταγραφόμενα διὰ μικρῶν γραμμάτων·

.....
 Τὸ σμῆνος ἅπαν, τῶν δικαίων αξίων ἀλλ' ὦ θρόνε προκ.....
 οντε τοῦ μόνου βασιλέως παράσχε τις τλήμοσιν ἀμφο.....
 καὶ πάσης βλάβης ἀντί δὲ τοῦτου τοῦ τρισολβίου δόμου.....
 αἰωνίους μόνας δικαίων ἐς Ἐδέμ τὸ χω.....

..... των τε δυτικῶν φρουρίων. Νικηφόρου. Ἄννης....
 κομνηνοφῶν δεσποτῶν αἰοιδίμων.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εἶνε μὲν γεγραμμένη καταλογάδην, ἀλλ' εὐδιάγνωστα εἶνε, ὡς τὸ πλεῖστον, ἐν τῷ σωζομένῳ μέρει οἱ χωλίαυδοὶ ἐξ ὧν συνέκειτο. Χωριζομένη δ' εἰς στίχους καὶ ἐπανορθουμένη περί τε τὴν στίξιν καὶ τὴν ὀρθογραφίαν πρέπει νάναγνωσθῆ ὡς ἐξῆς:

.....
 τὸ σμῆνος ἅπαν τῶν δικαίων ἀξίων.
 Ἄλλ' ὦ θρόνε προκ.....
 ὄν τε τοῦ μόνου βασιλείως,
 πάρασχε τοῖς τλήμοσιν ἄμφο.....
 καὶ πάσης βλάβης,
 ἀντί δὲ τούτου τοῦ τρισολβίου δόμου
 αἰωνίους
 μονὰς δικαίων εἰς Ἐδὲμ τὸ χω[ρίον]

 των τε δυτικῶν φρουρίων Νικηφόρου
 Ἄννης.....
 Κομνηνοφῶν δεσποτῶν αἰοιδίμων.
 Ἰνδικτιῶνος θ'.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης μανθάνομεν ἀκριβῶς τὸν τε κτίσαντα τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔτος τῆς κτίσεως. Αἱ λέξεις *Νικηφόρου Ἄννης* ἀρκοῦσιν ὅπως ἐν αὐταῖς ἀναγνωρίσωμεν τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου Νικηφόρον Α' τὸν υἱὸν τοῦ Μιχαῆλ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων, οἵτινες ἐπιδεικτικῶς ἀνῆγον τὸ γένος εἰς τοὺς Κομνηνοὺς καὶ ἐντεῦθεν ἠδύναντο νά λεχθῶσι *Κομνηνοφῶν*, καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Ἄνναν τὴν Παλαιολογίαν.

Παράδοχοι δὲ φαίνονται τὸ κατ' ἀρχὰς αἱ λέξεις *των τε δυτικῶν φρουρίων*, ὧν ὀυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν τὰ συμφρα-

ζόμενα. Ἀλλὰ πάντως αἱ λέξεις αὗται ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς διαιρέσεως τοῦ δεσποτάτου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δεσπότη Μιχαήλ. Παρὰ Νικηφόρῳ τῷ Γρηγορᾷ ἀναγινώσκωμεν τὰ ἐξῆς περὶ τῆς διαιρέσεως ταύτης. Σχίζει μέντοι καὶ τὴν ὅλην αὐτοῦ ἐπικράτειαν εἰς δύο μερίδας, ὧν τὴν μὲν μίαν, ἣ δὴ καὶ Παλαιὰ ὀνομάζεται Ἡπειρος, ἀφήσιν Νικηφόρῳ τῷ δεσπότη. Περιέχει δὲ αὕτη Θεσπρωτοὺς καὶ Ἀκαρνανίους καὶ Δόλοπας, καὶ πρὸς τούτοις Κερκυραίους καὶ Κεφαλλήνας καὶ Ἰθακησίους. ὀρίζεται δὲ πρὸς μὲν δύσεως Ἀδριατικῷ τε καὶ Ἰονίῳ πελάγει, πρὸς δ' ἄρκτον ὄρεσιν ὑψηλοῖς, τῷ τε Πύδῳ (ἢ Πίνδῳ) καὶ τοῖς Ἀκροκεραυνίοις ὀνομαζομένοις, ἐκ δὲ ἀνατολῶν Ἀχελῷῳ τῷ ποταμῷ, ἐκ δὲ μεσημβρίας τῇ Κερκυραίων νήσῳ καὶ τῇ Κεφαλληνίᾳ. Τὴν δὲ ἑτέραν μερίδα ἀφήσιν ὁ πατήρ Ἰωάννη τῷ νόθῳ παιδί· ἣ καὶ αὕτη περιέχει Πελασγοὺς καὶ Φθιώτας, ἐν δὲ Θεσσαλοὺς καὶ Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας· καὶ πρὸς μὲν ἄρκτους Ὀλυμπον ἔχει τὸ ὄρος, πρὸς δὲ μεσημβρίαν τὸν Παρνασσόν, ἀμφότερα ὑψηλὰ καὶ ἐς βαθὺν τὸν ἀέρα τὰς κορυφὰς ἀνατείνοντα ¹.

Διὰ τῆς ἐκτελέσεως τῶν τελευταίων θελήσεων τοῦ Μιχαήλ Β' τὸ δεσποτάτον διηρέθη προφανῶς εἰς δύο μέρη, τὸ δυτικὸν καὶ τὸ ἀνατολικόν. Ἀλλ' οὐδαμῶς ἀπίθανον, ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη δυτικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ παρέμεινε καὶ ἐπισήμως. Εἰς ταύτην δ' ἀναφέρονται πάντως καὶ αἱ λέξεις δυτικῶν φρουρίων. Οὐδ' εἶνε τοῦτο τὸ μόνον μαρτύριον τῆς τοιαύτης ὀνομασίας. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐπὶ τινος ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηριάδου εὑρεθείσης ἐν Μοκίστῃ τῆς Αἰτωλίας ἐπιγραφῇ ὁ ἐπὶ τοῦ δεσπότη Θωμᾶ (1296-1318), τοῦ υἱοῦ τοῦ Νικηφόρου, ἀκμάσας Μιχαήλ ὁ Ζωριανός, ὃν ἄλλοθεν μανθάνομεν καὶ ἐπὶ τραπέζης γεγνημένον τοῦ Θωμᾶ, ἐπονομάζεται

¹ Νικηφόρου Γρηγορᾷ ἐκδ. Βόννης Τόμ. Α' σ. 110,7 κ. ε. Ἰδε καὶ τὰς ἐμὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ κειμένου τούτου ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Γ' σ. 358.

ὁ ταξίαρχος τοῦ μεγάλου δεσποῦτου
καὶ δυσμικῆς φάλαγγος ὁ πρωτοστράτωρ ¹.

Ἡ διαθήκη δὲ αὐτῆ καὶ τὸ γεγονός τῆς διαιρέσεως τοῦ δεσποτάτου εἰς δύο μέρη, τὸ ἐν Ἠπείρῳ δυτικῶν καὶ τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ ἀνατολικῶν, ἐξηγεῖ καὶ τὰς λέξεις τῶν τε δυτικῶν φρουρίων, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐν τοῖς δυσμικοῖς τοῦ πρώην ἠνωμένου δεσποτάτου ἀρχὴν τοῦ Νικηφόρου.

Τὸ δ' ἔτος τῆς κτίσεως τῆς Παναγίας ἀσφαλῶς εὑρίσκεται ἐκ τοῦ ἐν τῷ τέλει τῆς ἐπιγραφῆς περισωθέντος ἀριθμοῦ τῆς ἰνδικτιῶνος. Καὶ δὴ ἐν τῇ ἰκανῶς μακρᾷ ἀρχῇ τοῦ Νικηφόρου μεταξὺ τοῦ 1266 καὶ 1296 ἔχομεν τρεῖς συμπύπτουσαν ἐνάτην ἰνδικτιῶνα, πρῶτον μὲν τῷ 1266, δεύτερον δὲ τῷ 1281 καὶ τρίτον τῷ 1296. Ἄλλ' εἶνε ὅλως ἀδύνατον νὰ ποδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Νικηφόρος ἔκτισε τὴν ἐκκλησίαν εὐθὺς ἀμέσως τοὺς πρώτας μῆνας τῆς ἰδίας ἀρχῆς ἢ ὅτι ἀπετόλμησε νὰ ἐπιγράψῃ τὸ ὄνομα ἑαυτοῦ καὶ τῆς συζύγου ἐπὶ τοῦ κτιρίου, οἰκοδομηθέντος τυχὸν τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχῆς τοῦ πατρὸς καὶ μόνον ἀποπερατωθέντος βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἰδίαν ἀνάρρησιν. Ἄλλ' οὐχ ἤττον τοῦ 1266 ἀποκλείεται, νομίζω, καὶ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ἀρχῆς, τὸ 1296, ἐπειδὴ ὁ Νικηφόρος, τὰ τελευταῖα τῆς δεσποτείας ἔτη διεξαγαγὼν ἐν πολέμῳ πρὸς τοὺς ἀνεψιοὺς Κωνσταντῖνον καὶ Ἄγγελον, τοὺς υἱοὺς τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ἄρχοντος ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ Ἰωάννου, ἤκιστα πιθανὸν εἶνε, ὅτι εἶχε καιρὸν καὶ χρῆμα, ὅπως μεριμνήσῃ περὶ νέων κτιρίων ἐν τῷ ἰδίῳ δεσποτάτῳ. Ἄλλως δὲ δὲν πρέπει νὰ λησιμονήσωμεν, ὅτι δὲν εἶνε κἂν βέβαιον, ἂν τελευταῖον ἔτος τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ εἶνε τὸ

¹ Ἴδε τὴν ἐκ Μουίστης ἐπιγραφὴν ἐν Ἑπετηρίδι Παρνασσῶς Ἔτ. Ζ' (1903) σ. 214. Πρὸβλ. Σπυρ. II. Δάμπρου Πρόχειρον σημείωμα περὶ Μιχαὴλ Ζωριανοῦ αὐτόθι, σ. 216 καὶ Μιχαὴλ Ζωριανὸς καὶ ὁ ὑπ' ἀρ. 29 βαροκκικὸς κώδιξ αὐτόθι Ἔτ. Η' (1904) σ. 63 κ. ἰ.

1296, καθ' ἃ ἀποδέχονται ὁ Πορφ¹ καὶ ὁ Ῥωμανός², ἢ τὸ 1293 (ινδ. 5'), ὡς ἀπεδέχετο πρότερον ὁ Finlay³. Κατὰ ταῦτα ὡς ἀσφαλὲς ἔτος τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ ὑπολείπεται μόνον τὸ 1281.

Καὶ ἡ μὲν ὀνομασία τῆς ἐκκλησίας Κόκκινη ἐκκλησιά προ-ἦλθεν ἐκ τοῦ κεραμίνου ὀλικοῦ, ἐξ οὗ τὸ πλεῖστον σύγκειται. Παναγία Βελλᾶ δὲ ὀνομάζεται κατὰ πιθανόν λόγον ὅχι ἔλως ἀσχετῶς πρὸς τὴν κώμην καὶ ἐπισκοπὴν Βελλᾶς τὴν ἐπέχουσαν τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας ἠπειρωτικῆς πόλεως Φωτίκης. Διετηρεῖτο δὲ ἡ κώμη αὕτη μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος⁴, εἶτα δὲ κατεστράφη ἐν χρόνῳ ἀγνώστῳ ἀκριβῶς, καὶ ἡ ἔδρα τοῦ ἐν αὐτῇ ἐπισκόπου μετετέθη εἰς τὴν Κόνιτζαν. Ἐκεῖτο δὲ ἡ Βελλᾶ ἐξ ὥρας πρὸς δυσμᾶς τῶν Ἰωαννίνων ἐπὶ λοφίσκου, οὗ πρὸς δυσμᾶς ῥεεὶ ὁ Θύαμις⁵.

Τέλος δ' εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἀναφέρονται δύο ἀξίαι λόγου παραδόσεις τοῦ περιόικου ἠπειρωτικοῦ λαοῦ. Καὶ ἡ μὲν πρώτη αὐτῶν εἶνε αἰτιολογικὴ τῆς σμικρύνσεως τῆς ἐν τῷ δυσμικῷ τοίχῳ θύρας τοῦ νάρθηκος, περὶ ἧς ἔγεινε λόγος ἀνωτέρω. Ἐχει δ' ὧδε·

Τὸν καλιὸν καιρὸ ἦτον βασιλεῖο 'ς τ'ν Τσιούκα⁶. Ἐκεῖ βασιλεὺς ἓνας βασιλεῖας πολὺ πηρήφανος. Ξεκίνας ἀπ' τὸ παλάτι του καθάλλα 'ς τ'ἀλουγὸ του κ' ἔρχονταν νὰ προσκυνήσῃ 'ς τὴν Κόκκινη Ἐκκλη-

¹ Geschichte Griechenlands ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ *Ersch* καὶ *Gruber* Τόμ. 85 σ. 356.

² Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς ἠπείρου. Ἐν Κερκύρῃ. 1895 σ. 97.

³ History of Greece ἐκδ. *Tozer* Τόμ. Δ' σ. 127.

⁴ Μελετίου Γεωγραφία καλαῖα καὶ νέα. Ἐκδ. 6'. Ἐν Βενετίᾳ. 1807. Τόμ. Β' σ. 283.

⁵ Κατὰ τὸν *Σεραφεῖμ Βυζάντιον* (ἐνθ' ἀν. σ. 22) οἱ περιόικοι τοῦ Βουλγαροῦ χωρικοὶ λέγουσιν, ὅτι πόλις Βελλᾶ ἔκειτο ἐπὶ τῆς Τσιούκας ἔνθα τὰ σωζόμενα ἀρχαία εἶρεῖα.

⁶ Ἡ Τσιούκα τῆς παραδόσεως ταύτης εἶνε λόφος ἀπέχων καρίπου ὥραν τῆς ἐκκλησίας· ἐπὶ τῆς κορυφῆς δ' αὐτοῦ σώζονται εἶρεῖα ἀρχαίων κτιρίων, πρὸς ἃ συνδέονται ἴδιαι παραδόσεις, περὶ ὧν ἔλλοτε.

σιὰ ἔς τὸ Παλιοχώρι. Ἄμα ἔφτανι ἔς τὴν πόρτα τ' ἐκκλησίας δὲν ζεπέζευε ἀπ' τάλουγό του γιὰ νὰ μὴ μέσα ἔς τὴ λειτουργία, ἀλλὰ ἔμπαινε καθαλλάρις ἀπ' τὴν πόρτα τῶν γυναικῶν, γιατί ἡ πόρτ' αὐτὴν ἦταν πολὺ μεγαλῆτερη τότες. Ἰάτερα π' τὸν ἔδιωξαν αὐτὸν τὸν βασιλεῖα κι' ἦρθαν οἱ Τούρκοι, τότες οἱ Χριστιανοὶ γιὰ νὰ μὴ μπαίνουν μέσα ἔς τ' ἐκκλησιὰ οἱ Τούρκοι καθαλλά καὶ τ' μολαίνουν, ἔκαμαν τὴν πόρτα μικροῦτσικη καθὼς εἶνε καὶ σήμερα καὶ γιὰ νὰ μὴ καέναι μέσα θέλει νὰ σκύψη. Ἀστόησα νὰ σ' ποῦ πῶς γι' αὐτὸν τὸν βασιλεῖα λέν, ὅτι δὲν ἦταν Χριστιανὸς καθ' ἑαυτοῦ.

Ἰπόκειται ἄρα εἰς τὴν κατάκλειδα ταύτην τῆς ἠπειρωτικῆς παραδόσεως, καθ' ἣν ὁ βασιλεῖας, ἡγουν ὁ δεσπότης, περὶ οὗ ὁ λόγος ἐν αὐτῇ, δὲν ἦταν Χριστιανὸς καθ' ἑαυτοῦ, ἦτοι δὲν ἦτο γνήσιος καὶ ἀνέκαθεν ὀρθόδοξος, ἀμυδρά τις ἀνάμνησις τῶν εἰς τὴν δεσποτείαν τῆς Ἡπείρου ἀρχομένου τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ἀναρριχηθέντων κομίτων Κεφαλληνίας ἐκ τοῦ οἴκου Οὐρσίνη Νικολάου καὶ Ἰωάννου, τῶν υἱῶν Μαρίας τῆς ἀδελφῆς τοῦ Θωμᾶ Ἀγγέλου, υἱοῦ τοῦ Νικηφόρου καὶ τῆς Ἄννης, τῶν κτισάντων τὴν Παναγίαν Βελλᾶ. Περὶ τούτων ῥητῶς γινώσκομεν, ὅτι μετέστησαν μὲν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ὅπως ἐλκύσωσι τὴν συμπάθειαν καὶ εὐνοίαν τοῦ ἀνόμως εἰς αὐτοὺς περιελθόντος δεσποτάτου, εἰς μὲν τὸν Νικόλαον διὰ τοῦ φόνου τοῦ θεοῦ Θωμᾶ, εἰς δὲ τὸν Ἰωάννην διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀδελφοῦ Νικολάου, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀλλαξοπιστίας ἦσαν καθολικοὶ, ὡς καὶ ὁ πατήρ Ριχάρδος ὁ κόμισ Κεφαλληνίας. Ἄλλως δὲ, ἂν μὴ εἰς τοῦτον, καὶ εἰς τινὰ τῶν μετὰ τὴν ἐν τῷ δεσποτάτῳ ἀρχὴν τῶν Σέρβων καὶ Ἀλβανῶν τελευταίων δεσποτῶν, τῶν καθολικῶν Τόγκων, δυνατὸν νάναφέρηται ἡ παράδοσις αὕτη.

Δευτέρα δὲ παράδοσις ἀναφερομένη εἰς τὴν αὐτὴν ἐκκλησιᾶν εἶνε ἡ ἑξῆς·

Ὁ πρωτομαστούρας πῶφκιανε τ' ἐκκλησιὰ τ' Παναγίας ἔς τὸ Παλιοχώρι εἶχε κτίσει μπροστῆτερα τ' Βλαχιόρινα ποῦνε ἀντίκρυα

ἔπ' τ' ἔν Ἄρτα ἔς τοῦ Τούρκικου, κί ἦταν πολὺ καλὴ ἐκκλησία. Ἄλλὰ ὁ κάλφας τοῦ καταπιχάστηκε κί ἔφακας τὴν Παρηγορίτσα ἔς τ' Ἄρτα. Πούταν πολὺ καλλίτερη ἀπ' τ' Βλαχιόρινα, κί τῶδγαλαν κί τραγοῦδι ἔπῳλεγι

νά ἔδῃ ἡ κυρά Βλαχιόρινα νά ἰδῇ τὴν Παρηγορίτσα

Πούταν πολὺ ὑπορφότερη κί καλλίτερη. Ὁ πρωτομάστουρας τότες ἔχτιζε ἔς τὴν Παναγία ἔς τὸ Πηλιοχώρι, κί ἔάν ἄκουσι τὸ τραγοῦδι τοῦρθι μεγάλο χάλι, γιὰτὶ νά τον περάση ἔς τὴν τέχνη ὁ κάλφας τοῦ, κί ἀπ' τὴν μεγάλη του λύπη ἐκεῖ ἔπῳ δούλευε τοῦρθι σκουτούρα κί ἔπισι κάτου ἀπ' τ' σκεπὴ τ' ἐκκλησίας κί σκουτώθηκε. Οἱ συντρόφοι τοῦ τὸν ἔθαψαν μέσα ἔς τ' ἐκκλησία. Ἄλλὰ τὸ κίμᾶ του, ἔα σκωτούμενος πούταν, βόγγαι κάθε βράδου κί τᾶκουγι ὁποιοῖς πέρναϊ ἀπ' ἐκεῖ ὡς τὰ τώρα - τώρα πού ἔζγαν οἱ πατεράδες μας. Ὑστερ' ἀπὸ πουλὺν καιρὸ ξέχωσαν τὰ κόκκαλά του κί ἔκαμαν κί ἁγιασμούς, κί ἀπὸ τότες ἔπαψι κί οὐ βόγγος κί τώρα δὲν ἀκούγι τιποτι.

Ἡ παράδοσις αὕτη συνάγει ἐπὶ τὸ αὐτὸ τρεῖς τῶν κυριωτάτων ναῶν τῶν κτισθέντων ἐν Ἠπειρῷ ἐπὶ τοῦ δεσποτάτου, καθ' ἃ ἄλλη παράδοσις τζουμερκιωτικὴ, ἣν θάναγράφω ἄλλοτε, συνδυάζει τὸ κάστρον τῶν Σχωρετσαίνων μετὰ τοῦ τῆς Κουκουλιστής¹. Ἀλλὰ τὰ καθ' ἕκαστα δὲν εἶνε ἀξιόπιστα. Ἡ μὲν Βλαχιόρινα ἦτο ἤδη ἐκτισμένη ἐπὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Νικηφόρου, τοῦ δεσπότη Μιχαήλ Β' (1230 - 1266) κί πιθανῶς ἰκανῶς ἔτη πρὸ τῆς ἐν αὐτῇ ταφῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Νικηφόρου, Ἰωάννου κί Μιχαήλ². Ἄν δὲ ὑποθέσωμεν αὐτὴν κτισθεῖσαν περὶ τὰ μέσα τῆς δεσποτείας τοῦ Μιχαήλ Β', ἦτοι περὶ τὸ 1248 - 1250, ἔχομεν ἀπόστασιν τριάκοντα περίπου ἔτων ἀπὸ τοῦ 1281, τοῦ κατὰ τάνωτέρω μεμαρτυρημένου ἔτους τῆς κτίσεως τῆς Παν-

¹ Ἴδει κί τὴν παράδοσιν περὶ τῆς Παρηγορίτσας παρὰ τῷ κ. Ν. Γ. Πολίτη Παραδόσεις Μέρ. Α' σ. 119 ἀρ. 212.

² Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θά δημοσιεύσω ἰδίαν πραγματείαν ἐν προσεχέι τῷ τῷ Νέου Ἑλληνομνημονος.

αγίας Βελλᾶ. Δύσκολον λοιπὸν θὰ εἶνε νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐκκλησίαι ἔχουσιν ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀρχιτέκτονα. Πάντως δὲ ἡ Παρηγορίτσα δὲν εἶνε κτίσμα μαθητοῦ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῶν δύο τούτων ἐκκλησιῶν, ἀλλ' ἀρχαιοτέρα τοῦ τε 1250, ὅτε περίπου ἐκτίσθη ἡ Παναγία τῶν Βλαχερνῶν, καὶ τοῦ 1281, ὅτε ἀικοδομήθη ἡ Παναγία Βελλᾶ. Βέβαιον δὲ εἶνε, ὅτι ἀνεκκινήθη ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Οὐρσίνη¹.

Ἀνέγραψε δὲ χάριν ἐμοῦ ἐν τῷ ἡπειρωτικῷ ἰδιώματι οἷας παρέθηκα ἀνωτέρω τὰς δύο ταύτας παραδόσεις ὁ ἐμὸς μαθητὴς κ. Χρῆστος Ν. Λαμπράκης, ἃς ἐγὼ ἀκούσας τῷ 1886 μόνον δι' ὀλίγων εἶχον σημειώσεις. Εἰς τὸν αὐτὸν δὲ χρεωστῶ καὶ τὴν καθ' ὅλου συμφώνως πρὸς τὰς ἐμὰς ὁδηγίας συμπλήρωσιν τῶν ἐμῶν σημειωμάτων περὶ τε τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἐπιγραφῆς.

¹ Ῥομανοῦ Γρατιανὸς Ζωρξης σ. 231.